

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти: міркування щодо походження і поширення націоналізму / Б. Андерсон. — К. : Критика, 2001. — 272 с.
2. Веселова О. М. Увічнення пам'яті жертв голоду-геноциду / О. М. Веселова // Голод 1932–1933 років в Україні: причини і наслідки. — К. : Наукова думка, 2003. — 831 с.
3. Веселова О. Пам'ятні знаки і пам'ятники жертвам голоду-геноциду 1932–1933 рр. в Україні : [Електронний ресурс] / Веселова О. — Режим доступу : <http://www.memory.gov.ua/publication/pamyatni-znaki-i-pam-yatniki-zhertvam-golodu-genotsidu-1932-1933-rr-v-ukraini>
4. Винайдення традицій / за редакцією Е. Гобсбаума, Т. Рейнджера. — К. Ніка-Центр, 2005. — 448 с.
5. Національна та історична пам'ять : словник ключових термінів / кер. авт. кол. А. М. Киридон. — К. : Пріоритети, 2013. — 436 с.
6. «Пам'ятники жертвам Голодомору в Україні (1932—1933). [Електронний ресурс] : Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Пам%27ятники_жертвам_Голодомору_в_Україні_%281932—1933%29
7. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / Сміт Ентоні Д. — К. : Основи, 1994. — 224 с.

Н. В. Бем

УДК 94(477)342«1931»

**«НОВЕ ПІДНЕСЕННЯ» КОЛГОСПНОГО РУХУ 1931 р.
ТА ЙОГО ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ У НАСТРОЯХ
УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА**

В статті досліджується стан українського селянства в 1931 р. під час нової хвилі суцільної колективізації.

Ключові слова: українське селянство; політичні настрої; колективізація.

В статье исследуется положение украинского крестьянства в 1931 г. во время новой волны коллективизации, политические настроения хлеборобов, их сопротивление жестоким мерам сталинского руководства.

Ключевые слова: украинское крестьянство; политические настроения; коллективизация.

This article analyses the condition of Ukrainian farmers in a time of collectivization company of 1931, investigates the political sentiments of the peasantry.

Introduction of the program of collectivization in 1931 at first gave grounds to do optimistic conclusions. The planed tasks of «new prosperity» of a collective farm motion, after erections of «Колгоспцентр» and «Напркомзем», were executed with passing. That was planned on all in 1931 was almost executed already in spring this year. But afterwards verifications, in particular instructors

of ЦБК of the USSR, showed that continuous collectivization had been conducted regardless of results of voting of peasants, with enormous curvatures considerably anymore for errors 1929–1930.

«New prosperity» of a collective farm motion barely dragged as far as to autumn in 1931 From an autumn to the end of 1931 everywhere there were mass exits that it was impossible not to mask, not to hide. At the beginning of 1932 these tendencies increased and purchased threatening scales. The anti-soviet grew on a village.

Keywords: Ukrainian peasantry; political moods; collectivization.

Дослідження сталінської колективізації, котра призвела до аграрної кризи, соціально-демографічних потрясінь і зрештою — до «великого голоду», впродовж двох останніх десятиліть стали важливим напрямом наукової роботи українських істориків. Про найбільшу трагедію в історії України видано понад 10 тис. праць, проте переважна їх частина охоплює історію 1932–1933 рр. Солідним внеском у вивчення трагічних сторінок колективізації стали книги С. Кульчицького [9, 10]. Науковці опублікували чимало оригінальних досліджень, присвячених колективізації, що свідчать про нові методики та прийоми осягнення історичного минулого. Серед них роботи О. Веселової [1], І. Винниченка [2], О. Ганжі [3], Л. Гриневич [5], С. Діброви [7], В. Марочка [1], А. Матвєєва [14], О. Мельника [13], І. Рибачка [14], Ю. Шаповала [23], Є. Шаталіної [24]. Але ці значні праці лише частково порушують багатопланову проблему політичних настроїв селянства в умовах колективізації, зокрема під час «нового піднесення» колгоспного руху 1931 р. В цій статті розглянуто нову хвилю суцільної колективізації 1931 р. через призму реакції українського селянства на заходи сталінського режиму.

Перша хвиля суцільної колективізації, яка прокотилася українським селом узимку — на початку весни 1930 р., спричинила масовий опір селян, фактично, війну хліборобів проти влади. На кінець літа 1930 р. було виправлено «найгрубіші помилки і викривлення» в проведенні колективізації, селянам надали можливість «виписуватися з колгоспів», і це призвело до масового відливу селян до одноосібного господарювання.

До осені 1930 р. на селі зберігалася вельми хитка рівновага між учасниками протистояння. Сталінське керівництво готувалося до подальшого наступу. Тож 24 вересня 1930 р. було підготовлено «Лист ЦК ВКП(б) до всіх крайкомів, обкомів і ЦК нацкомпартій», в якому парторганізації було розкритиковано за пасивність у створенні нових колгоспів. Далі грудневий (1930 р.) Пленум ЦК і ЦКК ВКП(б), а потім Третя сесія ЦВК СРСР (січень 1931 р.) затвердили «контрольні цифри» стосовно колективізації на 1931 р.

для всіх регіонів країни. Це була настанова колективізувати впродовж року «не менше половини всіх селянських господарств, а у головних зернових районах — не менше 80%» [8, с. 493]. Фактично, було взято курс на завершення суцільної колективізації сільського господарства.

Враховуючи попередній досвід, сталінське керівництво намітило заходи, що мали стимулювати вступ селян у колгоспи: було розрекламовано програму будівництва нових МТС, колгоспникам обіцяли впорядкувати оплату праці в колгоспах, гарантували збереження підсобного господарства.

Перед місцевими партійними організаціями ставилося завдання перетворити колгоспний рух, який «пожвавився» восени 1930 р., на «потужний приплив у колгоспи». До організації артілей пропонувалося широко залучати ініціативні групи, старих колгоспників, щоб допомагати одноосібникам у створенні нових колективів. Сталін хотів повернути справу так, щоб за створення колгоспів агітували самі їх члени.

Насправді все було зовсім інакше, про що переконливо свідчать документи. Нову хвилю колективізації селяни сприймали дуже гостро, засуджували. Часом у розмовах селяни намагалися дискредитувати активних колгоспників, підкреслити їхню особисту матеріальну заінтересованість у збільшенні кількісного складу артілі. Взимку 1931 р. на Вінниччині поширювалися чутки, начебто «держава платить бригадирові за кожне завербоване до колгоспу господарство 1 крб. 50 коп.» [18, арк. 33].

У Липовецькому та Копайгородському районах «ходили чутки», що незабаром, навесні, буде війна. Схожі розголоси поширювались у Мало-Подільському районі: селяни «гомоніли», що зміни в адміністративному поділі України (ліквідація округ, скорочення кількості районів) викликані очікуванням війни. Представники влади, буцімто, збираються в більших містах, «бо лякаються Румунії» [20, арк. 5]. Деякі чутки мали релігійне забарвлення. В Охтирському районі говорили: «У колгоспах примушують працювати у свято, тож колгоспники підуть у пекло після земного життя» [17, арк. 112].

Негативні оцінки умов свого життя віддзеркалилися й у фольклорі: піснях, анекдотах, приказках, котрі селяни чули з вуст жебраків, дітей, односельців.

В інформаційному зведенні наркомату з земельних справ відзначалося, що в різних регіонах України зміст антирадянських пісень був майже однаковим. У селах Вінниччини школярі співали:

*«Гоп, мої гречаники,
Бо всі живі начальники.
Їж січку, пий водичку
Та виконуй п'ятирічку»* [18, арк. 32].

У Ведмедівському районі Шевченківщини лунали такі витвори:
*«Вставай, Ленін,
Вставай з ями,
Плохо живе
Сталін з нами»* [18, арк. 32].

І все ж домінували серед селян настрої, що відрізнялися від чуток яскраво висловленою негативною оцінкою свого становища в суспільно-економічній системі, а також спробами назвати конкретних винуватців такого життя. В Лохвицькому районі селяни на сході висловлювалися так: «Колгосп — це панщина. Раніше на військову службу брали на певний строк — 25 років, а в колгосп беруть невідомо до якого часу» [18, арк. 19]. Середняк М. Садовський, що мешкав у с. Зіньківці Кам'янського району, взимку 1931 р. в бесіді з односельцями сказав: «Ну їх к бісу з їхньою Радвладою і з теперішніми панамі та їх законами. Нехай краще все моє майно згорить, і дім, і корова, все перетвориться на попіл, але я їм не хочу коритися. Вони все кричать бути советським і свідомим, а хіба будеш, коли тиснуть так, що навіть дихати не можна» [6, арк. 26].

В інформаційному зведенні Наркомзему УСРР йшлося про настрої селян Вінниччини. Хлібороби міркували: «Пільги, що дали цього року для колгоспів — це так, для заохочування, помазали по губам. Держава не може жити без податків, а тому їх будуть дерти з колгоспів» [18, арк. 33].

Завершення суцільної колективізації потребувало ще рішучіших методів і темпів розкуркулення. Руйнуючи селянські господарства, органи влади чинили справжнє беззаконня. Часом селяни на знак протесту відмовлялися голосувати на зборах, де «затверджувалися» списки на виселення. Такі факти наводилися в інформаційних зведеннях Наркомзему. В зведенні № 57 від 5 квітня 1931 р. повідомлялося, що під час зборів колгоспу «Нове життя» в Карло-Лібкнехтівському районі члени правління обстоювали рівність усіх колгоспників і категорично заперечували зарахування трьох господарств до «куркульських», розцінюючи це рішення як помилку сільради [6, арк. 126]. Факти, коли колгоспники ставали на бік розкуркулених, фіксували й органи ДПУ. Зокрема, в спецзведенні ОДПУ № 55 від 17 липня 1931 р. говорилося про те, що близько 100 колгоспниць с. Ходорів Попельнянського району, які працювали в полі й побачили підводи з заарештованими «куркулями», покинули роботу і з кулаками кинулися на охорону [16, с. 164].

Оскільки приймати куркулів на заводи заборонялося, селяни, які потрапили до списків третьої категорії куркулів, тікали з виселок, ховались у родичів в інших районах, нишком приєднувалися до міської робочої сили. За даними зі 156 районів, де до кінця 1930 р. розкуркулили за третьою

категорією 28,3 тис. селянських родин, на висілках проживало тільки 3,7 тис.; залишилось у своїх селах 17,3 тис., а всі інші вибули невідомо куди [16, с. 151].

Інформаційний сектор ЦК КП(б)У 8 січня 1931 р. підготував довідку «Про результати розселення куркульських господарств III категорії». На початку весни 1930 р., говорилося в документі, в Лозівському районі для розселення 79 куркульських господарств було нарізано 5 земельних ділянок. З початком сівби їм було запропоновано перейти на виділену землю. Більшість селян із названої кількості відмовилися це робити, мотивуючи браком посівних матеріалів, реманенту, тяглової сили, будівель. Значна частина з них виїхала за межі району, залишилось одне господарство [19, арк. 6–7].

Далі згадувалися хутори Модестівка, Миколаївка, Попасне Костянтинівського району, на які виселили 131 господарство з 747 їдцями. З цих виселок зникла невідомо куди 121 людина [19, арк. 9]. За повідомленням Костянтинівського парткому, тільки в січні — лютому 1931 р. з сіл району виїхали 73 родини у складі 230 осіб, які призначалися до виселення [19, арк. 32].

До позбавлених власних господарств та житла селян уряд ставився зухвало й корисливо, змушуючи їх обов'язково працювати на різноманітних роботах. 4 лютого 1931 р. Народний комісаріат праці УСРР видав Інструкцію райвиконкомом та міським радам «Про порядок використання робочої та тяглової сили розкуркулених за III категорією селян на роботах». У ній говорилося, що «розкуркулених можна притягати до обов'язкової праці, як їх самих, так і працездатних членів їхніх родин, а також належну їм робочу худобу, що здатна для роботи, з реманентом, як тягло, на загальнокорисних роботах у народному господарстві та на будівництві за спеціальною постановою про це» [10, арк. 14]. Селян «рекомендувалося використовувати» не більше як один місяць на рік, але в разі потреби дозволялося залучати до праці кілька разів упродовж року. Районні виконавчі комітети та міські ради відряджали селян на лісорозробки; лісопосадки; корчування лісу; осушування боліт і меліоративні роботи; торфорозробки; спорудження ставків, колодязів, дамб; шляхове будівництво; закріплення пісків, берегів річок, ярів; будівельні та грабарські роботи; видобування мінералів; працю в кар'єрах тощо. За Інструкцією, обов'язкова праця для розкуркулених упроваджувалась із 1931 р. та поширювалася на всіх осіб незалежно від статі у віці: для чоловіків — з 18 до 50 років, для жінок — з 18 до 40 років включно [19, арк. 14].

Районні начальники під час розкуркулення не лише виконували розпорядження центру, а й виявляли «творчу ініціативу». Секретар Березівського районного парткому на Одещині В. Підсуха в листі С. Косіору від 8 бе-

резня 1931 р. сповіщав: «Ми вирішили всіх куркулів, що підлягають висланню, негайно затримувати й удержувати під вартою в районі, оскільки залишати їх на волі небезпечно» [11, арк. 41]. Далі йшлося, що міліція району вже заарештувала й утримувала під вартою 50 осіб. У довідці Цюрупинського районного парткому повідомлялося, що до переселення в районі було намічено 360 родин, для яких виділили 20 ділянок на голих піщаних площинах. У с. Тарасівка цього ж району виселення провели в такий спосіб: вивезли селян із сім'ями на підводах і кинули в пісках [19, арк. 34].

1931 р. політика сталінського режиму стосовно заможних селян була жорсткою та безкомпромісною. У вирішенні їхньої долі не враховувалися ні працьовитість, ні наміри цих селян виконувати заготівельні завдання, ані, навіть, політична лояльність. 9 квітня 1931 р. уповноважений ЦК КП(б)У О. Полоцький направив листа секретареві ЦК про «ліквідацію куркульства як класу» в Молочанському районі. Особливістю цього району була значна кількість німців, частина яких емігрували до Німеччини та Голландії. Тих, хто залишився, розкуркулювали двома хвилями: понад 8% дворів було заслано на Соловки і в особливі табори, решта зникла, а її майно було «ліквідовано». З 357 господарств оштрафували 242, передали до суду — 69, конфіскували все майно, а господарства ліквідували — 186, заарештували — 25, виселили за межі села — 21, зникли — 50, «обмежилися лише стягненням як найменшим засобом натиску» — 50 [22, арк. 42]. О. Полоцький «виправдовувався», що ці 50 родин «не куркульські, а заможні середняцькі», багато з них працювало на молочних або цегельних заводах. Проте ці аргументи не взяв до уваги кореспондент газети «Комуніст» М. Тримост, який визначив дії районного керівництва та уповноваженого ЦК КП(б)У як недостатні й зробив висновок, що «на куркуля не було натиску», і саме тому план по району по всіх культурах було виконано тільки на 89,7% [22, арк. 42].

Влада активно пропагувала, «підігрівала» та використовувала енергію робітничого й селянського активу. Сталінське керівництво, долаючи опір селянства, намагалося знайти нові ефективні засоби реалізації планів колективізації. «Досвід» колективізаторів охоплював такі факти. В с. Лозоватка за ініціативою 25-тисячника Шевченка утворили «буксирну бригаду», яка «допомагала залучати» відсталі села до колгоспів. На одному з селянських сходів голова «буксирної бригади» заявив, що «він цієї ночі ліквідує куркуля як клас і на кістках куркулів, а також тих, хто не побажає піти до колгоспу, збудує суцільну колективізацію» [18, арк. 37]. Цю промову було підкріплено організаційно: селян безпосередньо під час зборів записували до колгоспу. Тих, які відмовлялися, замикали «подумати в холодну кімнату». Хоча в доповідній записці й зазначалося, що «бюро

районного партійного комітету вчасно виявило ці факти та вжило рішучих заходів до винуватців перекручень», подібні засоби примусу щодо селян не завадили партійним функціонерам дійти загального висновку: «У цілому ж досвід роботи Криворізького району заслуговує на особливу увагу, потребує масової популяризації та перенесення його до інших районів України» [18, арк. 37].

Таємний бюлетень РТАУ 24 квітня 1931 р. зафіксував ще й такий «досвід». У с. Федюківка Лисянського району працівник сільради Павлюк запровадив цілу систему штрафів, штрафуючи на 40–50 крб. «шкідливих людей», які відмовлялися вступати до колгоспу. До того ж ці суми Павлюк стягав самочинно [20, арк. 71].

Сталінське керівництво знаходило нові й нові резерви, які залучало до вирішення завдань на селі. У наступ на селян «кидали» не тільки партійців — працівників підприємств, а й викладачів та студентів вишів. Про мобілізацію на село близько двохсот студентів пединституту Одеси йдеться в мемуарах Дмитра Гойченка. У виступі перед студентами інструктор міського партійного комітету говорив: «Серед присутніх тут студентів немає жодного комуніста, адже всі вони давним-давно сидять на селі і ніхто не насмілюється хникати. Більше того, багатьох з них залишено на селі як двадцятип'ятитисячників і призначено головами колгоспів і секретарями партосередків» [4, с. 133]. Зі студентів влада «кувала» слухняних помічників старших учасників «класової боротьби»: «Вам немає клопоту до того, скільки в нього дітей, як вони одягнуті і чим вони харчуються. Ваша справа взяти хліб» [4, с. 134].

Наступ на селян-власників був настільки сильним, що їхні господарства економічно не могли протистояти драконівським заходам державного керівництва. Залякані розкуркуленням, позбавлені надії побачити плоди хліборобської праці, індивідуали згортали господарства до мінімуму, відмовляючись від землі, яку обробляли раніше. Такі дії можна вважати теж своєрідним виявом протесту. В зимові місяці 1931 р. підрозділи ДПУ фіксували факти відмови селян, переважно середняків, від землі. У січні — лютому, за даними ОДПУ, 35 тис. 200 селян з 38 районів України залишили господарства й подалися шукати кращої долі [16, с. 318]. Так, в інформаційному зведенні № 16 23-го Кам'янець-Подільського прикордонного загону ДПУ повідомлялося, що у с. Цивківці в січні від землі відмовилися 6 господарств. Так, селянин О. Павлуцький у розмові з односельцями так пояснив свої дії: «Нашо мені земля?! Нехай краще господарюють созники. Не встигне хліб дозріти, як знову на наступний рік підуть різні податки, хлібозаготівлі, доведення плану до двору тощо. Нехай вже краще я буду рахуватися бідняком» [17, арк. 62].

Проте союзне керівництво встановило для України непомірно високе хлібозаготівельне завдання. Його обсяг викликав відповідну реакцію низки представників низової ланки керівних кадрів, які передбачали наслідки вилучення хліба в селян. Наприклад, таємний бюлетень РАТАУ від 30 липня 1931 р. зафіксував ставлення голови артлі «Перше Травня» Очаківського району партійця Зозулі до цих завдань: «Я не погоджуюсь з таким великим планом для колгоспу — 2000 пудів пшениці. Де їх узяти? Ми будемо голодні і без насіння» [20, арк. 78]. Інший голова артлі «Прогрес» цього ж району, член партії Горбатов визначив свою позицію так: «Якщо ми такий план ухвалимо, то чимало доведеться позичити у держави, а відтак їй же і продати» [20, арк. 78].

Партійний осередок с. Татарка на Одещині після обговорення плану вирішив хлібозаготівель не проводити, натомість сформувати комісію для ретельного вивчення хлібофуражного балансу колгоспу [20, арк. 78].

Нереальність хлібозаготівельних планів визнавали й працівники, покликані сприяти втіленню директив сталінського керівництва. Уповноважений ЦК КП(б)У К. Тараненко в листі до С. Косіора 27 вересня 1931 р. зазначав, що врожайність Любашівського району Одещини при визначенні хлібозаготівельного завдання було перебільшено майже вдвічі. «Для мене, полтавчанина, — писав К. Тараненко, — просто дико, що у колгоспі лишаємо на харчі виключно кукурудзу на харчі (і то по 1 центнеру), а під скотарством руйнуємо всяку базу». Далі він стверджував, що в Любашівському районі, а також на ланах колишньої Одеської округи взагалі, заготовити більш ніж 3,5 центнера з гектара, на його думку, неможливо [22, арк. 129].

Влада не тільки не брала до уваги думки цих керівників, а й усувала їх з посад і репресувала за провал дорученої справи. Тоді часто ліквідовувалися або, навпаки, об'єднувалися колгоспи, розпускалися або переобиралися їхні правління, а голови артілей, сільрад та уповноважені звільнялися з посад, засуджувалися до тюремного ув'язнення чи засилялися в табори. Керівника, котрий насмілювався залишити в колгоспі товарне зерно для харчування людей і на фураж, таврували як саботажника.

Уповноважений Укрколгоспцентру узагальнив інформацію з районів про притягнення до відповідальності керівників колгоспів Одещини. За звітом від 5 грудня 1931 р. в Зінов'ївському районі було покарано 68 голів колгоспів, серед яких 24 знято з роботи та виключено з партії за те, що «опортуністично поставилися до роботи по хлібозаготівлі, не мобілізували маси на боротьбу за хліб», 13 — за приховування колгоспного хліба [8, с. 369]. Із 110 колгоспів Голованівського району станом на 25 жовтня 1931 р. «за неухвалене ставлення до хлібозаготівель, оранку на зяб та копку буряків» при-

тягнуто до відповідальності 91 або 82,7 відсотків від складу правлінь колгоспів. У Ново-Миргородському районі 43 правлінням призначено покарання різної міри «за занепад господарств» [8, с. 369]. У селі Бунякине на Сумщині 1931 р. було призначено вже сьомого голову колгоспу «Красний луч» Г. В. Чечоткіна, він добре розумівся на хліборобській праці, проте за «потурання» селянам і «заступництво» за них 1935 р. був заарештований, і більше селяни його не бачили [11, с. 206–207].

Члена правління артїлі імені К. Ворошилова с. Тягинка Бериславсько-го району засудили за те, що він уночі розвозив колгоспникам обмолочене зерно. Позбавлений волі, він 8 жовтня 1931 р. надіслав листа до ЦК КП(б)У, в якому емоційно висловлював ставлення до покарання: «За що ж я попав у це пекло?! Я — безвинний душею, страждаю за народ, за всі 60 родин нашої артїлі, як страждав Ісус Христос» [21, арк. 47].

Нова хвиля колективізації та розкуркулення викликала відповідну реакцію селян. Упокоритися новим порядкам вони були не в силах, і, хоча найбільша кількість селянських виступів в Україні припадає на січень — першу половину березня 1930 р. (3190 масових і групових виступів) [16, с. 802], упродовж 1931 р. органи ДПУ фіксували терористичні акти, заворушення, окремі збройні виступи. В січні — березні 1931 р. відбулося 79 масових виступів селян, зафіксовано 181 акт терору [15, с. 780]. Так, у с. Іванівка Лубенського району наприкінці березня 1931 р. було підпалено щойно збудовану колгоспну стайню [17, арк. 112]. На початку травня в селах Кам'янецького району було заарештовано понад 70 чоловік, звинувачених у антирадянських діях. У с. Польна-Тарнава Солобківецького району повстанський загін напав на колгоспників-активістів, з яких чотирьою було вбито і двох поранено. Секретар районного парткому І. Кулик рапортував у ЦК КП(б)У: «Агентурні відомості здебільшого тільки збивали зі сліду наші частини. У двох селах, Довжок і Зіньків, виявлені симпатії до банди. Селяни говорили: “Слід було б і нам виступити, хоч і розбили б нас, проте надалі більше рахувалися б і не так мучили селянство”» [20, арк. 30–31]. Попри значний розмах селянських виступів, у цілому вони залишалися стихійними й розпорошеними.

Впровадження програми колективізації 1931 р. спочатку надавало підстави робити оптимістичні висновки. Планові завдання «нового піднесення» колгоспного руху, за зведеннями Колгоспцентру і Наркомзему, виконувалися з випередженням. Те, що планувалося на весь 1931 р., було майже виконано вже навесні цього року. Але згодом перевірки, зокрема інструкторів ЦВК СРСР, показали, що суцільна колективізація проводилася незалежно від результатів голосування селян, з величезними викривленнями, значно більшими за помилки 1929–1930 рр.

«Нові піднесення» колгоспного руху ледь дотягли до осені 1931 р. З осені до кінця 1931 р. повсюдно спостерігалися масові виходи, які неможливо було ні замаскувати, ані приховати. На початку 1932 р. ці тенденції посилювалися та набули загрозливих масштабів. На селі зростали антирадянські настрої.

1. Веселова О. М. Голодомори в Україні, 1921–1922, 1932–1933, 1946–1947: злочини проти народу / Веселова О. М., Марочко В. І., Мовчан О. М. — К., Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коць, 2000. — 274 с.

2. Винниченко І. І. Україна 1920–1980-х: депортації, заслання, вислання / Винниченко І. І. — К. : Рада, 1994. — 126 с.

3. Ганжа О. І. Опір селян становленню тоталітарного режиму в УСРР / Ганжа О. І. — К. : Ін-т історії України НАН України, 1996. — 42 с.

4. Гойченко Д. Красный апокалипсис: сквозь раскулачивание и голодомор / Гойченко Д. — К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2013. — 340 с.

5. Гриневич Л. В. Сталінська «революція зверху» та голод 1933 р. як фактори політизації української спільноти / Л. В. Гриневич // Український історичний журнал. — 2003. — № 5. — С. 64–72.

6. Державний архів Хмельницької області, ф. П-12, оп. 1, спр. 35, арк. 26–62.

7. Діброва С. С. Сталінська колективізація: погляд крізь час / С. С. Діброва // Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. — К. : Вид-во КДУ, 1990. — С. 12–34.

8. Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. — Т. 4. — К. : Політвидав України, 1980. — 557 с.

9. Кульницький С. В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.) / Кульницький С. В. — К. : Альтернативи, 1999. — 335 с.

10. Кульницький С. В. Ціна «великого перелому» / Кульницький С. В. — К. : Україна, 1991. — 431 с.

11. Людяність у нелюдяний час / Упор. В. С. Тилішак, В. М. Яременко. — Львів : Часопис, 2013. — 236 с.

12. Мейс Дж. Е. Висновки та перспективи дослідження голоду 1933 року / Дж. Е. Мейс // Сучасність. — 1993. — № 4. — С. 15–154.

13. Мельник О. Сільське Криворіжжя в 1928–1932 роках / О. Мельник // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. праць. — Вип. 18. — К., 2008. — С. 300–308.

14. Рибак І. В. Трагічний перелом. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині / І. В. Рибак, А. Ю. Матвєєв. — Кам'янець-Подільський : Абетка, 2001. — 140 с.

15. Советская деревня глазами ВЧК — ОГПУ — НКВД. 1918–1939. Документы и материалы. В 4-х т. — Т. 3. 1930–1934 гг. — Кн. 1. 1930–1931 гг. / Под ред. А. Береловича, В. Данилова. — М. : РОССПЭН, 2003. — 864 с.

16. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. Документы и материалы. 1927–1939 : В 5-ти тт. — Т. 3. Конец 1930–1933 гг. / Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. — М. : РОССПЭН, 2001. — 1008 с.

17. Центральний державний архів вищих органів державної влади України, ф. 8, оп. 11, спр. 962, арк. 62–112.

18. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України), ф. 1, оп. 20, спр. 4275, арк. 6–133.

19. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 4277, арк. 1–43.

20. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 4278, арк. 4–84.
21. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 4287, арк. 11–47.
22. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 4289, арк. 12–129.
23. Шаповал Ю. І. Україна 20–50-х: сторінки ненаписаної історії / Шаповал Ю. І. — К. : Наукова думка, 1993. — 351 с.
24. Шаталіна Є. П. Селянські виселки під час колективізації в Україні (1928–1932 рр.) / Шаталіна Є. П. — К., 1997. — 68 с.

Ю. М. Корогодський

УДК 94 (411.16):(477.7+)«1932/33»

КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ ТА ГОЛОД 1932–1933 РОКІВ У СПОГАДАХ ЄВРЕЙСЬКИХ КОЛОНІСТІВ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Статтю присвячено спогадам про колективізацію та голод 1932–1933 рр. у єврейських землеробських колоніях півдня України.

Ключові слова: землеробські колонії; Голодомор; євреї; сільське господарство; геноцид; усна історія.

Статья посвящена воспоминаниям о коллективизации и голоде 1932–1933 гг. в еврейских земледельческих колониях юга Украины. В воспоминаниях бывших еврейских колонистов особое место занимают темы различных этапов коллективизации и описание событий голода 1932–1933 гг.

Ключевые слова: земледельческие колонии; Голодомор; евреи; сельское хозяйство; геноцид; устная история.

The article is devoted to «oral history» materials about collectivization and hunger of 1932–1933 in the Jewish agricultural colonies of south of Ukraine. Themes of the different stages of collectivization and description of events of hunger of 1932–1933 are occupied the special place in remembrances of the former Jewish colonists. Colonists remember the period of collectivization as phenomenon that destroyed old customs. They also remember hunger of 1932–1933, but not give the clear estimations of those events.

Keywords: agricultural colonies; Great Famine; Jews; agriculture; genocide; oral history.

Постановка проблеми. Колективізація та голод у єврейських землеробських колоніях півдня України в 1932–33 рр. залишаються малодослідженими темами. Майже не опрацьованими є джерела «усної історії» з цього питання.